

УДК 811.161.3'42:76.0

Макрасемантыка і макрасінтаксіс тэкстаў навін

А.М. ЕРМАКОВА

У артыкуле разглядаецца тэкст навін як своеасаблівы тып дыскурсу, структурная арганізацыя якога накіравана на рэалізацыю асноўных функцый тэксту сродкаў масавай інфармацыі: інфармаванне і ўздзеянне.

Ключавыя словы: дыскурс, структура, схема, перакананні, семантычныя стратэгіі.

The article considers the text of news as a special type of discourse, the structural organization of which is directed at realization of the basic functions of a mass media text, i.e. informing and influence.

Keywords: discourse, structure, pattern, belief, semantic strategies.

У дадзеным артыкуле разглядаецца схема аналітычнага апісання структур дыскурсу навін у прэсе. Складанасць тэкставых структур, у тым ліку і структур тэкстаў навін, патрабуе дакладна акрэсліць аб'ект даследавання – структуры вышэйшых узроўняў, тыя структуры, што знаходзяцца за рамкамі вывучэння асобных слоў і сказаў. Па тэрміналогіі Т.А. ван Дейка [1], гэта глабальная арганізацыя тэкстаў: тэматычныя і схематычныя структуры.

Газетныя навіны аналізуюцца намі як дыскурс (diskours – маўленне), “звязны тэкст у сукупнасці з экстралінгвістычнымі – прагматычнымі, сацыякультурнымі, псіхалагічнымі і інш. фактарамі; тэкст, узяты ў аспекце падзей, маўленне, якое разглядаецца як мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне, як кампанент, які ўдзельнічае ва ўзаемаадносінах людзей і механізмах іх свядомасці (кагнітыўныя працэсы)... У сучаснай лінгвістыцы паняцце “дыскурс” распаўсюджана на ўсе віды прагматычна абумоўленага маўлення, якія адрозніваюцца сваімі ўстаноўкамі; праводзіцца дыферэнцыяцыя паняццяў “тэкст” і “дыскурс” [2, с. 137]. Інтэнсіўнасць дыскурсіўнага маўлення патрабуе “свядомага” стаўлення да выбару тэхналогій стварэння такога тыпу тэкстаў.

Першай, відавочнай для ўспрымання, з'яўляецца тэматычная структура дыскурсу, пад якой разумеюць арганізацыю найбольш агульных, глабальных “тэм” (topics). Чытач газеты валодае важнай здольнасцю вызначаць, пра што тэкст, г. зн. што ў межах суб'ектыўнай і сацыяльнай варыятыўнасці ён выяўляе тэму дыскурсу. Гэтая здольнасць заснавана на цэлым шэрагу лінгвістычных і кагнітыўных правіл і стратэгіяў, якія пачынаем засвойваць у дзяцінстве, пераказваючы тэксты. У гэтым выпадку мы гаворым не пра прыватныя значэнні слоў і сказаў, а пра значэнні вялікіх фрагментаў. Дакладная тэматычная структура спрыяе паспяховасці працэсаў дэкадавання, а г. зн. і паспяховай рэалізацыі асноўных функцый газетных тэкстаў: інфармавання і ўздзеяння. У працэсе дэкадавання адбываецца “згортванне” інфармацыі, значэнне зводзіцца да больш простага, абагульненага.

З новай мовай!

“Ваш друг Беларусь” – так называецца новая праграма міжнароднага вяшчання Беларускага радыё, якая пачала выходзіць на кітайскай мове з першага студзеня. (topic: новая праграма міжнароднага вяшчання)

Як паведаміў галоўны дырэктар міжнароднага “Радыё Беларусь” Навум Гальпяровіч, праграма выходзіць штотыдзень і распавядае пра стасункі нашай краіны з Кітайскай Народнай Рэспублікай, сумесныя праекты ў эканоміцы і іншых сферах, кантакты грамадзян абедзвюх краін. (topic: праграма пра стасункі з Кітаем)

У творчую групу, якая рыхтуе праграмы да эфіру, разам з беларускімі журналістамі ўваходзяць кітайскія калегі, якія працуюць у нашай краіне. (topic: ствараюць разам беларусы і кітайцы)

Такім чынам, з новага года “Радыё Беларусь” вяшчае ў міжнародным эфіры на васьмі мовах – беларускай, рускай, англійскай, нямецкай, польскай, французскай, іспанскай і кітайскай. (topic: пашыраецца дыяпазон вяшчання) (Літаратура і мастацтва, 4.01.2012)

З тэксту быў вылучаны кароткі змест шляхам “згортвання” інфармацыі, мы пазбавіліся ад ўсіх “залішніх” дэталюў. Такі прынцып вылучэння макраструктур з’яўляецца найбольш даступным, простым. Акрамя яго магчымы яшчэ і прынцыпы абагульнення і рэканструкцыі. Апошні можа быць праілюстраваны на прыкладзе цэнтральнага топіка дадзенага дыскурсу, закладзенага ў загалюўку “*З новай мовай*”. Суперструктурная катэгорыя Фон рэалізавана ў нашым прыкладзе такой сваёй прыватнай разнавіднасцю, як Кантэкст. Фонавая катэгорыя – усе макрапрапазіцыі, якія аб’ядноўваюць эпізоды, што не рэалізуюць галоўную падзею. Галоўная падзея – *новая праграма*, Фон (Кантэкст) – *1 студзеня, Новы год, свята*. Фонавая падзея ўскосна суадносіцца з апісанай дыскурсам падзеяй, аднак пры гэтым рэалізуе значную для прагматычнага ўздзеяння прапазіцыйную ўстаноўку: *віншую!* Усё можа быць згорнута да аднаго топіка: з’яўленне новай праграмы – *свята для ўсіх*.

Працэсы выяўлення топікаў і фармулёўкі кароткага зместу з’яўляюцца суб’ектыўнымі па сваёй прыродзе. Мы вылучаем з тэкстаў тое, што нам здаецца рэлевантным. Тэкст сам па сабе не валодае макраструктурай, яна прыпісваецца яму аўтарам ці чытачом. Топікі з’яўляюцца кагнітыўнымі адзінкамі. Веды, перакананні, устаноўкі, ідэалагічныя прынцыпы ўздзейнічаюць на працэсы ўспрымання. У працэсе чытання рэцыпіент імкнецца як мага хутчэй выявіць цэнтральны топік, не чытаць тэкст да канца, ужыць макрастратэгію для вылучэння топікаў з тэкстаў. Дыскурс навін актыўна падтрымлівае гэтыя стратэгіі. Тэматычная структура фарміруецца пры дапамозе спецыяльных сродкаў, макрасінтаксічных адзінак – загалюўка і лід. У прыведзеным вышэй прыкладзе мы назіраем, як заглавак і лід выкарыстоўваюцца ў якасці сродкаў выяўлення найбольш важнай інфармацыі. Пры гэтым выразна праяўляецца “аўтарская прысутнасць”, суб’ектыўнасць ацэнак, залежнасць іх ад асабістых перакананняў і ўстановак. У чытача можа быць свой варыянт макраструктуры тэксту (для мяне гэта – не свята!). Калі заглавак і лід не з’яўляюцца адэкватным і поўным абагульненнем сэнсу тэксту, мы можам гаварыць пра адсутнасць аб’ектыўнасці.

Шкло выведзе ў сусветныя лідары

Намеснік прэм’ер-міністра Рэспублікі Беларусь Анатоль Калінін і міністр архітэктуры і будаўніцтва краіны Анатоль Нічкасаў 6 снежня наведалі адкрытае акцыянернае таварыства “Гомельшкло”.

Яны пазнаёміліся з асноўнымі вытворчымі падраздзяленнямі прадпрыемства. Галоўны інжынер Раіса Петухова паказала гасцям участак газаачысткі і мініцеплаэлектрастанцыі. Дзякуючы гэтаму комплексу, цяпло ад шклаварнай печы накіроўваецца для абагрэву аб’ектаў завода і вытворчасці электраэнергіі, ахоўваецца навакольнае асяроддзе.

У цэху паліраванага шкла № 1 у рамках мадэрнізацыі завяршаюцца будаўніча-монтажныя работы, ідзе наладка тэхналагічнага абсталявання. Узведзена шклаварная печ магутнасцю 800 тон масы ў суткі. З уводам у строй гэтага цэха, які запланаваны на першую палову 2013 года, больш чым у два з паловай разы павялічыцца выпуск паліраванага шкла. Усяго цэхамі № 1 і № 2 будзе выпускацца 42 мільёны квадратных метраў якаснай прадукцыі ў год, што дазволіць беларусам стаць у шэраг сусветных лідараў вытворцаў літавога паліраванага шкла.

Новы цэх прамысловай пераапрацоўкі агульнай плошчай 19,2 тысячы квадратных метраў ужо ўзведзены. Увод яго ў строй і завяршэнне мадэрнізацыі цэха № 1 дазволіць цалкам выканаць праграму імпартазамышчэння ў вытворчасці будаўнічых матэрыялаў, амаль у тры разы павялічыць выпрацоўку прадукцыі на аднаго рабочага ў год.

Госці пацікавіліся таксама работай сумеснага адкрытага акцыянернага таварыства “Гомельскі шклотарны завод”, якое знаходзіцца на тэрыторыі ААТ “Гомельшкло”, але з’яўляецца самастойным прадпрыемствам. (“Гомельская праўда”, 11.12.2012)

Прыведзены вышэй прыклад паказвае, што заглавак і лід выяўляюць мяркуючую макраструктуру, фармулююць асноўную тэму. Самы высокі і самы важны топік выражаны ў

загалоўку (сусветныя лідары!), вяршыня цэласнай макраструктуры выяўлена ў лідзе (высокапастаўленыя асобы, наведаньні прадпрыемства, убачылі, што мы выйдзем у лідары), наступныя абзацы выяўляюць больш нізкія ўзроўні макраструктуры, якія ўтрымліваюць важныя падрабязнасці (павялічэнне, мадэрнізацыя завяршаецца, новы цэх ужо ўзведзены і г. д.). Як бачым, тэкст навін разгортваецца лійна справа налева (вынікі перад падзеямі, падзеі перад умовамі). Такая кагнітыўная мадэль вытворчасці навін адрозніваецца ад стратэгіі вытворчасці іншых тэкстаў. У апошніх кожны тэматычны элемент з'яўляецца закончаным адзінствам, якое пачынаецца з дэталю і разгортваецца злева направа, ад прычын, умоў, абставін падзеі да самой падзеі, пры гэтым вынікі падзеі апісваюцца ў самую апошнюю чаргу (мастацкія трансфармацыі ў дадзеным выпадку намі не ўлічваюцца). Такім чынам, дыкурс навін рэалізуе не прынцып паслядоўнасці падзей, а прынцып рэлевантнасці або навізны.

Схематычная суперструктура тэкстаў навін з'яўляецца той формай, што арганізуе агульнае значэнне тэксту як цэлага. Па сваёй сутнасці гэта схема, якая арганізуе веды, гэта структура для прадстаўлення ведаў. Схема гэта зададзена наборам характэрных катэгорый і правіл, што вызначаюць іх паслядоўнасць. Газетныя паведамленні штодзённа публікуюцца тысячамі і яны арганізаваны ў адпаведнасці з такой схемай, схемай навін. Корпус газетных тэкстаў дэманструе такія катэгорыі, як Кароткі змест (загалоўка і лід), Галоўная падзея, Папярэднія падзеі, Фон, Кантэкст, Гісторыя, Вербальныя рэакцыі, Каментар. Паслядоўнасць падачы інфармацыі ў тэксце вызначаецца парадкам катэгорый. Некаторыя кампазіцыйныя прынцыпы абавязковыя. Кароткі змест заўсёды першы, а Каментар часцей за ўсё апошні. Галоўная падзея пачынае тэкст і знаходзіцца адразу за Галоўным зместам, пасля могуць з'явіцца разнастайныя фонавыя катэгорыі і г. д.

Сакрэты кітайскага жывапісу

Персанальная выстаўка манахромнага жывапісу тушыу суйбоку-га “Віхор Імгненне” Марыны Эльяшэвіч адкрылася ў сталічнай галерэі “Беларт”.

Традыцыі кітайскага манахромнага жывапісу склаліся яшчэ ў 17–18 стст. Суйбоку-га азначае “карціна вадой і тушыу”. Для работы ў такой цікавай і незвычайнай тэхніцы выкарыстоўваюць чорную туш, якая разводзіцца вадой і наносіцца пэндзлем на паперу або шоўк. Вынік – цудоўны твор мастацтва.

Марына Эльяшэвіч прызнаецца, што ў сваіх работах імкнулася захаваць галоўны прынцып манахромнага жывапісу: духоўнасць, гармонія, філасофскае светаўспрыманне. Мастачка, асвоіўшы ўсходні жывапіс, які мае свае адметныя рысы (стварэнне дакладных дэталю, адчуванне навакольнага свету), адлюстравала іх у анімалістычным жанры.

– Адценні шэрага ствараюць плаўныя лініі аб'ёму. У фарбы таксама дабаўляю гарбату: зялёную, чорную. Для стварэння каляровых работ выкарыстоўваю карыцу і ваніль, – патлумачыла Марына Эльяшэвіч.

Сапраўды, унікальная тэхналогія, якая аб'ядноўвае складанасць і вытанчанасць кітайскага жывапісу, бо кожны перададзены элемент на карціне – сімвал. Самі назвы зачароўваюць: “Казка майго жыцця”, “Вобраз твой”, “Дарога змен”, “Свежасць гор”, “Люстэрка душы” ды іншыя.

Прынамсі, у мастачкі былі ўжо персанальныя выстаўкі “Свет, які люблю...” у родным горадзе Гродна ў галерэі Тызенгаўза (2012), “На беларуска-кітайскай мяжы” ў мінскім Палацы культуры (2012).

Куратар выстаўкі “Віхор Імгненне” мастацтвазнаўца Наталля Паўленка заўважае, што Марына Эльяшэвіч – практычна адзіная, хто прапаноўвае беларускаму глядачу карціны, зробленыя ў тэхніцы традыцыйнага кітайскага жывапісу.

На адкрыцці экспазіцыі завіталі паэт, перакладчык, майстар каліграфіі Лі Цзо, мастацтвазнаўца Яўген Шунейка, віцэ-прэзідэнт Міжнароднага жаночага клуба паслоў і дыпламатаў Наталля Сухавецкая.

Дарэчы, на выстаўцы адбылася і прэзентацыя кнігі М. Эльяшэвіч “Кітайскі жывапіс”, дзе змешчаны мастацкія работы аўтара. (Літаратура і мастацтва, 19.10.2012)

Для дыскурсу навін характэрнай з’яўляецца дыскрэтнасць пабудовы. Тэма ў навінах “развіваецца” па частках. Падрабязнасці галоўнай падзеі могуць быць раскіданы па ўсім тэксце па парадку зніжэння рэлевантнасці або спецыфікацыі. Тэмы ў газетным дыскурсе з’яўляюцца зместам катэгорый у змесце навін, адсюль вынікае, што і сама рэалізацыя катэгорый у тэксце не з’яўляецца бесперапынным працэсам. Галоўная падзея пачне корпус навін і будзе праяўляцца на працягу тэксту. Галоўная падзея – *адкрыццё выстаўкі* – развіваецца падрабязнасцямі пасля рэалізацыі іншых катэгорый (1 – *на адкрыццё экспазіцыі завіталі ... 2 – на выстаўцы адбылася прэзентацыя кнігі*). Адрозненне пасля Галоўнага зместу рэалізуецца фонавая катэгорыя Гісторыя (“*карціна вадой і тушшу*”), якая зноў з’явіцца праз тры абзацы (*папярэднія выстаўкі мастачкі*), пасля Гісторыі з’яўляецца Вербальная рэакцыя (*куратар выстаўкі “Віхор Імгненне” мастацтвазнаўца Наталля Паўленка заўважае*). Такім чынам, спачатку выяўляецца інфармацыя вышэйшага ўзроўню, пра Галоўную падзею, затым на гэтым ўзроўні – Наступствы, пасля – інфармацыя высокага ўзроўню – у катэгорыях Гісторыі або Кантэксту і г. д., а пасля гэтага вяртанне назад, да ніжэйшых узроўняў Галоўнага зместу. Тое ж самае адбываецца і з іншымі катэгорыямі.

У працэсе выяўлення канкрэтных структур навін, у якіх прынцыпы рэлевантнасці і навізны інфармацыі адыгрываюць значную ролю, фармулёўка тэмы і схемы дыскурсу навін праводзіцца з дапамогай пэўных стратэгий і мае кагнітыўную накіраванасць. Такі кагнітыўны падыход улічвае і ўздзеянне разнастайных сацыяльных фактараў, што пэўным чынам абмяжоўваюць працэс вытворчасці навін (практыка работы, сістэмы каштоўнасцей, ідэалагічныя ўстаноўкі).

Літаратура

1. Ван Дейк, Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Акад. наук СССР. Институт языкознания ; гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990.